

Tadeusz Aleksander

Stowarzyszenia kultury w Polsce w XX wieku

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 10, 23-41

1995

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Aleksander

STOWARZYSZENIA KULTURY W POLSCE W XX WIEKU

PRÓBA KLASYFIKACJI

W bogatej panoramie kultury polskiej XX w. zauważyć można bardzo wyraźnie dwa nurty działań na rzecz jej tworzenia i upowszechniania. Pierwszy reprezentowany jest przez państwowe instytucje. Drugi to nurt twórczości i upowszechniania kultury rozwijany przez stowarzyszenia społeczne, pojmowane tutaj jako dobrowolne zrzeszenia osób dla realizacji podobnych (lub wspólnych)¹ celów. W przypadku stowarzyszeń kultury celem tym jest najczęściej realizacja potrzeb intelektualnych i artystycznych oraz stworzenie optymalnych warunków realizacji tych potrzeb. Ten drugi nurt jest bardzo rozległy, dynamiczny, a w niektórych przypadkach nawet żywiołowy. Działalność na rzecz rozwoju kultury i jej upowszechniania podejmowało bowiem w naszym kraju i kontynuuje bardzo wiele stowarzyszeń: gospodarczych (np. kółka i organizacje rolnicze), oświatowych (np. Towarzystwo Czytelni Ludowych, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Polska Macierz Szkolna, Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej), dobroczynnych (Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności) i ratowniczych (Ochotnicza Straż Pożarna), sportowych (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej), turystycznych (Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze), wyznaniowych i religijnych (Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego, Stowarzyszenie „PAX”, Społeczno-Chrześcijańskie Stowarzyszenie Kulturalne), związków zawodowych (w 1953 r. w Polsce było 21 związków zawodowych), przyjaźni z innymi narodami (Polsko-Austriackie, Polsko-Brazylijskie, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej, Przyjaźni Polsko-Indyjskiej, Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i inne), polonijnych (Towarzystwo „Polonia”)², mniejszości narodowych (Białoruskie Towarzystwo Społe-

¹ J. S z c z e p a ń s k i, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 341–362.

² Odrębną sprawą są towarzystwa polonijne, w tym także kultury, działające wśród Polaków na Obczyźnie. Przykładem – Polskie Towarzystwo Przyjaciół Książki w Paryżu (zał. 1924),

czno-Kulturalne, Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce) i inne.

Główne miejsce wśród nich zajmują jednak stowarzyszenia kultury. Pozycja ta wypływa z faktu, iż w ich przypadku działalność na rzecz rozwoju twórczości artystycznej i upowszechniania dóbr kultury jest obowiązkiem głównym i często jedynym.

Stowarzyszeń tych w różnych okresach życia kraju było wiele. Z braku odpowiedniej dokumentacji, trudne jest dzisiaj nie tylko dokonanie szczegółowej charakterystyki ich działalności, lecz także podanie ich liczby. Ze względu na ich wielokierunkową (często nierozdzieloną) działalność, niełatwo jest dokonać ich trafnej (nie budzącej krytyki) klasyfikacji. Traktując sprawę umownie, sprowadzimy je do kilku grup: stowarzyszeń miłośniczych; związków twórczych; zrzeszeń skupiających artystów (odtwórców) i organizatorów upowszechniania kultury; federacji towarzystw i zespołów artystycznych.

STOWARZYSZENIA MIŁOŚNICZE

Pierwszą grupę stowarzyszeń kultury powstających i działających w Polsce nazwalibyśmy miłośniczymi. Są to towarzystwa skupiające ludzi rozmiłowanych w określonym rodzaju sztuki, pragnących z tą sztuką obcować, jej amatorów, wielbicieli określonych treści i działań artystycznych, mających zamiłowania w określonym kierunku kultury i sztuki. W zależności od przedmiotu zajęć, towarzystwa tej grupy podzielić można na muzyczne, przyjaciół sztuk pięknych, literackie, a także towarzystwa przyjaźni określonych instytucji kultury i sztuki. Działalność ich sprowadza się do gromadzenia zbiorów (książek, eksponatów muzealnych, taśm i płyt) z określonego zakresu, podejmowania działań twórczych i odtwórczych, urządzania imprez artystycznych, wspierania ruchu wydawniczego w zakresie stanowiącym przedmiot zainteresowań członków towarzystwa, działalności inwestycyjnej, konserwatorsko-ochronnej oraz innej.

Do najstarszych stowarzyszeń miłośniczych należą towarzystwa muzyczne. Pierwszym z nich było Towarzystwo Muzyczne w Krakowie, zorganizowane już w 1817 r.³ Do młodszych należały: Warszawskie Towarzystwo Muzyczne założone w 1871 r. i Poznańskie Towarzystwo Muzyczne (1886), a do znacznie młodszych: Polskie Towarzystwo Muzyki Współczesnej (1946), Dolnośląskie Towarzystwo Muzyczne we Wrocławiu (1946), Towarzystwo Muzyczne

Stowarzyszenie Młodych Muzyków Polaków w Paryżu (1926), Związek Polskich Kółek Literacko-Dramatycznych w Chicago (1927), Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w Czechosłowacji (1947), Stowarzyszenie Polskiego Domu Narodowego w Windsor (?) i inne.

³ *Kraków muzyczny 1918–1939*, pod red. M. Drobnera i T. Przybylskiego, Kraków 1980, s. 35–48.

w Gdyni (1958) i inne⁴. W latach powojennych do stowarzyszeń wymienionych dołączyły inne towarzystwa muzyczne organizowane w innych miastach kraju. Do bardziej znanych należały: Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego w Szczecinie, Białostockie Towarzystwo Muzyczne, Łódzkie Towarzystwo Muzyczne, Towarzystwo Muzyczne w Rzeszowie, Lubelskie Towarzystwo Muzyczne, Stowarzyszenie Miłośników Muzyki im. Feliksa Nowowiejskiego w Olsztynie.

Do już wymienionych dodać jeszcze należy kilkanaście towarzystw śpiewaczych, na ogół z dużym dorobkiem artystycznym i wychowawczym, bo działających również od wielu lat, np. Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” i Towarzystwo Śpiewacze „Harfa” – oba w Warszawie, Krakowskie Towarzystwo Śpiewackie „Echo”, Towarzystwo Śpiewackie „Lutnia Robotnicza” w Krakowie, Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” w Wieliczce, Towarzystwo Śpiewu „Lutnia” w Kościanie, Towarzystwo Śpiewu „Cecylia” w Złotowie, Towarzystwo Śpiewacze „Lira” w Żyrardowie. Już w czasie zaborów zastępowały one brak instytucji muzycznych organizujących życie muzyczne wśród melomanów i amatorów, popierały rozwój zespołów chóralnych i instrumentalnych.

Do starszych stowarzyszeń miłośniczych należą towarzystwa przyjaciół sztuk pięknych. Najbardziej zasłużone jest Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie (założone w 1854 r.), Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie (1867)⁵, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie (1886) oraz w Poznaniu (1887). Budowały one własne gmachy, urządziły systematycznie wystawy sztuki, konkursy twórczości plastycznej, prowadziły wymianę zagraniczną w dziedzinie sztuki, wspierały działalność twórczą wielu artystów, dbały o wysoki status społeczny twórcy.

Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie od chwili założenia zmierzało do zaktywizowania twórczego członków, rozpowszechniania ich twórczości, ułatwiania zbytu ich dzieł. Urządzało wystawy ich prac, popierało wydawnictwa z reprodukcjami rodzimego malarstwa. W celu stworzenia odpowiednich warunków do działalności wystawienniczej, wyremontowało w Krakowie (kolejno zmieniając miejsce urządzanych ekspozycji) kilka sal, aż w 1901 r. zakończyło budowę Pałacu Sztuki, który jest od tej pory miejscem systematycznej działalności wystawienniczej. Bogate są zbiory stowarzyszenia (obrazy, rzeźby, ryciny, plakaty). W 1959 r. Towarzystwo otrzymało obszerny salon wystawowy w Nowej Hucie.

Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie również skupiało artystów i miłośników sztuki. Zajęło się popularyzowaniem sztuki, organizowaniem pomocy artystom, zwłaszcza początkującym. W 1900 r. wybudowało

⁴ E. Dziębowska, *Związki. Towarzystwa. Stowarzyszenia*, w: *Polska współczesna kultura muzyczna 1944–1964*, pod red. E. Dziębowskiej, Kraków 1968, s. 282–295.

⁵ *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. LXXV-lecie*, Warszawa 1936.

własny gmach, w którym urządziło wiele wystaw: indywidualnych, różnych grup artystycznych, dorocznych, tematycznych, sztuki zagranicznej i innych. Towarzystwo m.in. fundowało stypendia dla artystów, organizowało konkursy, wydawało reprodukcje malarskie, ułatwiało artystom sprzedaż ich prac.

W czasach Polski Ludowej do tych najstarszych dołączyły następne towarzystwa przyjaciół sztuk pięknych: W Białymstoku, Gdańsku (Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk), Kielcach, Lublinie, Łodzi, Nowym Sączu, Piotrkowie, Radomiu, Sieradzu i Wrocławiu. Opiekowały się one miejscowymi biurami wystaw artystycznych, urządziły odczyty i spotkania na temat sztuki, upiększały środowisko życia, zakładały koła młodych plastyków, opiekowały się klubami (kołami) plastyków nieprofesjonalnych.

Następną grupę stowarzyszeń miłośniczych stanowią towarzystwa literackie. Reprezentują je: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza we Lwowie (1886), Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie (1921), Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie (1922), Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Poznaniu (1923), Koło Miłośników Książki w Zamościu (1923), Towarzystwo Miłośników Książki we Lwowie (1925), Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie (1926), Śląskie Towarzystwo Miłośników Książki i Grafiki w Katowicach (1938), Towarzystwo Przyjaciół Książki w Warszawie (1958). Miały one na celu popularyzowanie dorobku literackiego twórców, pogłębianie znajomości literatury w społeczeństwie, budzenie nią zainteresowania. Najstarszym z nich jest założone w 1886 r. we Lwowie Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza⁶. Stworzyli je lwowscy literaci i poloniści. Zajmowało się ono wydawaniem dzieł patrona towarzystwa, organizacją biblioteki, która gromadziła jego prace oraz materiały o nim, urządzaniem zebrań literackich, publicznych odczytów i uroczystych obchodów ku czci Adama Mickiewicza. Ważnym ogniwem działalności Towarzystwa przez cały czas jego istnienia było wydawanie „Pamiętnika Towarzystwa im. Adama Mickiewicza” a od 1902 r. – „Pamiętnika Literackiego”, na którego łamach publikowane są artykuły, rozprawy, przyczynki i noty o poecie i jego twórczości. Po I wojnie światowej towarzystwo rozszerzyło swoją działalność na inne miasta (Kraków, Warszawa, Tarnów, Lublin, Wilno, Katowice, Poznań). Po II wojnie światowej reaktywowano jego działalność w Łodzi, gdzie wydawano „Polonistę”. Po przeniesieniu jego siedziby do Warszawy zmieniono nazwę pisma na „Polonistyka”. Pod patronatem stowarzyszenia wydano też wiele dzieł naukowych o Adamie Mickiewiczu.

Do omawianej grupy stowarzyszeń literackich należało Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie, powstałe już w 1921 r., a skupiające miłośników pięknej, odznaczającej się wysokimi walorami estetycznymi książki. Towarzystwo, działające na początku swego istnienia bardzo aktywnie, zajmo-

⁶ *Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza 1886–1961*, Wrocław 1962.

wało się przede wszystkim organizowaniem dużej liczby odczytów, dyskusji i wystaw bibliofilskich. Organizowało zjazdy bibliofilów⁷, które były znaczącym wydarzeniem także w dziejach księgarstwa. Od 1924 r. w ramach Towarzystwa Bibliofilów Polskich działało Towarzystwo Miłośników Ekslibrisów, które urządzało liczne aukcje bibliofilskie. Organem prasowym Towarzystwa Bibliofilów Polskich były „Wiadomości Bibliofilskie” (1923–1934), a następnie (od 1938 r.) „Miesięcznik Graficzny”. Spadkobiercą tradycji i kontynuatorem jego działalności w Polsce Ludowej stało się zorganizowane w 1957 r. Towarzystwo Przyjaciół Książki z siedzibą w Warszawie.

Zasłużone dla kultury polskiej było Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie założone w 1922 r. Celem jego działalności stało się poszerzenie i pogłębienie zainteresowań bibliofilskich w społeczeństwie. Realizowało go poprzez wystawy pięknej książki, liczne odczyty, dyskusje, aukcje bibliofilskie, popierało wydawnictwa bibliofilskie. W latach 1922–1938 zorganizowało 18 wystaw, 256 odczytów i 27 wycieczek do większych bibliotek w kraju⁸. Towarzystwo kompletowało własną bibliotekę złożoną z „wyborowych” książek, publikowało wzorcowe wydawnictwa bibliofilskie: „Ex Libris” i „Silva Rerum”. Po II wojnie światowej wznowiło działalność. Pomimo wysiłku nie udało jednak osiągnąć prężności organizacyjnej z lat międzywojennych. W latach pięćdziesiątych zaniechało działalności.

Do literackich zaliczyć także trzeba towarzystwa dramatyczne i stowarzyszenia miłośników sceny: Towarzystwo Miłośników Teatru w Kaliszu, Przybysławskie Towarzystwo Miłośników Sceny i Muzyki (Przybysławice – woj. krakowskie), Towarzystwo Miłośników Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Zakopanem, Towarzystwo Dramatyczne im. Aleksandra Fredry „Fredrum” w Przemyślu, Płockie Towarzystwo Przyjaciół Teatru i inne. Wniosły one sporo w rozwój ruchu teatralnego swego środowiska i kształtowanie kultury teatralnej społeczności.

Kolejną, chronologicznie młodszą grupę stowarzyszeń miłośniczych stanowią towarzystwa fotograficzne i filmowe. Pierwsze należą do najbardziej rozpowszechnionych towarzystw miłośniczych w Polsce. Warto przypomnieć, że w 1976 r. na terenie kraju działało 36 towarzystw fotograficznych. Stowarzyszenia te organizowały konkursy fotograficzne, zaopatrywały członków w potrzebne materiały, rozwinęły szeroką edukację fotograficzną członków i kandydatów. W tym samym czasie działało w Polsce 6 towarzystw filmowych, zajmujących się edukacją filmową społeczeństwa poprzez ruch dyskusyjnych klubów filmowych, amatorskie kręcenie filmów, urządzenie różnego typu imprez oświatowych i artystycznych z wykorzystaniem filmu.

W podobnym stopniu rozwinięte były, przynajmniej pod względem liczbo-

⁷ *Pierwszy Zjazd Bibliofilów Polskich 28–30 czerwca 1925 r. Sprawozdanie*, Kraków 1926.

⁸ *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 2363–2365.

wym, stowarzyszenia taneczne organizujące imprezy taneczne (turnieje i pokazy tańca), naukę tańca towarzyskiego i turniejowego, pogłębiające w społeczeństwie wiedzę o tańcu i kulturę życia towarzyskiego.

Ostatnią grupę stowarzyszeń miłośniczych stanowią towarzystwa przyjaciół różnych instytucji i znaczących osób. Cechą ich jest to, że skupiają społeczników pragnących pomóc określonym instytucjom swą działalnością, czy też rozpowszechnić dorobek artystyczny znanych osób. Pracę tę członkowie owych stowarzyszeń podejmują i wykonują bezinteresownie, dla dobra określonych instytucji i pamięci znanych osób oraz społeczeństwa, którym te instytucje i wspomniane osoby służą czy służyły. Praca tych stowarzyszeń sprowadza się głównie do wyszukiwania określonych prac społecznych koniecznych do wykonania, obmyślenia sposobu realizacji tych prac. Listę tych stowarzyszeń – wymieniając chronologicznie – otwierają: Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie (1906–1928), Towarzystwo Czytelni Miasta Warszawy (1906–1923), Towarzystwo Bibliotek Powszechnych w Warszawie (1922–1935)⁹. Następnie znajdują się na niej: Instytut Fryderyka Chopina w Warszawie, zorganizowany w 1934 r., a przemianowany w 1950 r. w Towarzystwo im. Fryderyka Chopina; działające tuż po II wojnie światowej Towarzystwo Biblioteki Obiegowej, zajmujące się wydawaniem różnych tanich i poczytnych książek dla dzieci, młodzieży i dorosłych; Towarzystwo im. Marii Konopnickiej, założone w 1958 r.; Towarzystwo Przyjaciół Wielkiej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Telewizji w Katowicach, istniejące od 1989 r.; Towarzystwo Przyjaciół Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie; Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Mazowieckiego w Płocku; Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Łowiczu i inne.

Najdłużej z wymienionych działa Towarzystwo im. Fryderyka Chopina w Warszawie¹⁰. Patronuje ono działaniom naukowym, artystycznym i popularyzatorskim, mającym na celu szerzenie i pogłębianie wiedzy o Fryderyku Chopinie oraz upowszechnianie jego twórczości w kraju i za granicą. Gromadzi ono zbiory dotyczące Fryderyka Chopina i jego epoki, kompletowane w Muzeum, Bibliotece, Fonotece i Fototece. Towarzystwo urządza liczne konkursy muzyczne, robi wystawy chopinowskie w kraju i za granicą, wydaje kolejne numery „Rocznika Chopinowskiego” oraz „Chopins Studies” w pięciu wersjach językowych. Od 1987 r. utworzyło Międzynarodową Fundację im. Fryderyka Chopina.

Do wybijających się na tle tej grupy należy Towarzystwo im. Marii Konopnickiej. Założone zostało w 1958 r. na fali popaździernikowej odnowy życia społecznego w Polsce i potrzeby upowszechniania prawie zapomnianego do-

⁹ W. Dąbrowska, *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, Warszawa 1961.

¹⁰ *Towarzystwo imienia Fryderyka Chopina w Warszawie w latach 1934–1989. Realizacja zadań statutowych i nowe inicjatywy*, [b.r. i m.w.].

robku pisarki oraz zabezpieczenia pozostałych po niej śladów¹¹. Towarzystwo wzięło sobie za cel główny popularyzowanie twórczości Marii Konopnickiej i upowszechnianie w ten sposób uniwersalnych, patriotycznych i humanistycznych ideałów głoszonych przez patronkę towarzystwa, a także ideałów działalności społecznej. Ponadto celem stowarzyszenia jest opieka nad miejscami pobytu pisarki, w tym głównie wspieranie Muzeum w Żarnowcu. Stosownie do tych założeń, działalność Towarzystwa szła w dwu kierunkach. Pierwszy to zainteresowanie kół naukowych i wydawniczych twórczością Marii Konopnickiej. Efektem są m.in. wznowienia jej dzieł, prace monograficzne i sesje popularnonaukowe ku pamięci autorki, współpraca ze szkołami, stypendia dla pogłębienia studiów nad twórczością Marii Konopnickiej. Drugi – to np. budowa i renowacja pomników Marii Konopnickiej, fundowanie tablic pamiątkowych w miejscach jej pobytu, propaganda wizualna jej sylwetki poprzez wybijanie monet i tłoczenie znaczków pocztowych z jej podobizną.

Najmłodszym towarzystwem przyjaciół instytucji jest założone w 1989 r. Towarzystwo Przyjaciół Wielkiej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Telewizji w Katowicach¹². Skupiło ono reprezentantów środowisk muzycznych i intelektualnych oraz przedstawicieli dużych zakładów pracy, mogących świadczyć na potrzeby orkiestry. Celem jego było poparcie ideowe, moralne i materialne Orkiestry Symfonicznej PRiTV w pogarszającej się sytuacji kultury polskiej, tworzenie dobrej opinii wokół tej orkiestry, mające na celu wzrost starań o jej interesy. Towarzystwo dba o potrzeby materialne orkiestry (zakup instrumentów i aparatury) oraz o sprawy socjalno-bytowe jej członków.

ZWIĄZKI TWÓRCZE

Drugą, dużą liczebnie grupę stowarzyszeń kultury stanowią związki twórcze. Skupiały one ludzi tworzących wartości kultury, zarówno profesjonalistów, jak i twórców amatorów oraz ludzi pracujących w zawodach rozpo-
wszechniających wartości kultury.

Do najstarszych należy Związek Powszechny Artystów Polskich w Krakowie, zorganizowany w 1911 r. Dał on początek założonemu w 1919 r. Związkowi Polskich Artystów Plastyków. W latach międzywojennych dołączyły do niego nowe związki twórcze: zorganizowany już w 1919 r. Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych (ZAiKS), zwany później Stowarzyszeniem Autorów ZAiKS, Związek Zawodowy Literatów Polskich (1920), Stowarzyszenie Architektów Polskich (1934), Związek Zawodowy Muzyków RP (1919) – od 1945 r. pod nazwą: Związek Kompozytorów Polskich, Związek Polskich Ar-

¹¹ *Towarzystwo im. Marii Konopnickiej. 25 lat działalności 1958–1983*, Warszawa 1985.

¹² *Towarzystwo Przyjaciół WOSPRI-TV. Rozmowa z prof. Leonem Markiewiczem*, „Poradnik Muzyczny” 1989, nr 5, s. 23.

tystów Fotografików (1947), Stowarzyszenie Polskich Artystów Lutników (SPAL), Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu (SPATiF), Związek Autorów i Kompozytorów Rozrywkowych (ZAKR), Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Stowarzyszenie Twórców Ludowych i Robotnicze Stowarzyszenie Twórców Kultury, Stowarzyszenie Twórców Ludowych. W sumie w 1990 r. było w Polsce 15 związków twórczych.

Zadaniem większości tych stowarzyszeń jest popieranie twórczości i zachęcanie do twórczości artystycznej członków, ochrona praw twórczych i socjalnych osób z tego zawodu, doskonalenie warunków twórczości, ułatwienie zbytu i upowszechnianie dorobku twórczego (np. utrzymywanie biur wystaw artystycznych), organizowanie klubów środowisk twórczych, organizowanie różnego typu konkursów jakości pracy twórczej oraz imprez artystycznych, na których twórcy prezentują swój dorobek, orzecznictwo artystyczne, czasem wydawanie własnego organu prasowego (np. miesięcznik, a następnie dwumiesięcznik „Architektura”, wydawany od 1947 r. przez Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich).

Poznajmy nieco dokładniej te kierunki działalności na przykładzie kilku przedstawicieli tej grupy stowarzyszeń. Jednym z nich jest Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych (ZAiKS)¹³. Związek powstał w 1919 r. Początkowo działał jako Związek Autorów Kabaretowych. W latach następnych przyjął swoją popularną nazwę, a następnie przyjął nazwę Stowarzyszenie Artystów ZAiKS. W latach dwudziestych stowarzyszenie szybko się rozrastało i zgromadziło coraz szersze kręgi autorów: dzieł muzycznych, dramatycznych, literackich i innych. Wysiłki jego zarządu i członków zmierzały do popierania twórczości członków, ochrony ich praw autorskich. Wojna przerwała działalność tego stowarzyszenia. Po wojnie rozpoczął się szybki jego liczbowy i jakościowy rozwój. W 1945 r. ZAiKS liczył 607, a w 1969 r. już 3491 członków. Przy Zarządzie Głównym powstały sekcje autorów dzieł: naukowych, filmowych i telewizyjnych, choreograficznych, plastycznych, fotograficznych, architektonicznych, publicystycznych. Od 1965 r. przy ZAiKS działa Agencja Autorska, propagująca za granicą polską twórczość artystyczną w postaci wydawnictw, druku i rozpowszechniania portretów znanych artystów, reklamy ich utworów itp.

Do bardziej zasłużonych dla kultury polskiej należą związki twórcze literatów. Początek dał im Związek Zawodowy Literatów Polskich, powołany na Wszchedzielnicowym Zjeździe Literatów Polskich, odbytym w Warszawie w dniach 12–14 maja 1920 r.¹⁴ Pierwszym jego prezesem został Stefan Żeromski. Początkowo związek ten (trudności organizacyjne spowodowane wy-

¹³ [Pięćdziesiąt] 50 lat działalności Stowarzyszenia Artystów ZAiKS. Biuletyn informacyjny, pod red. M. Woydyło, Warszawa 1970.

¹⁴ E. K o z i k o w s k i, *Pamiętnik Związku Zawodowego Literatów Polskich w Warszawie 1920–1930*, Warszawa 1931.

darzeniami politycznymi 1920 r.) skupiał jedynie literatów z byłej Kongresówki. Z tego też powodu nazywano go Związkiem Warszawskim. Niezależnie od niego działały odrębne związki zawodowe literatów polskich w Krakowie (od 1920 r.) i we Lwowie (od 1920 r.), a następnie także w Poznaniu (od 1921 r.) i w Wilnie (utworzony w 1925 r. z inicjatywy Związku Warszawskiego jako jego Oddział). Jednoczenie organizacyjne tych związków w stowarzyszeniu ogólnopolskim trwało długo (zjazdy delegatów w Warszawie w 1925 r., w Wilnie w 1928 r. i w Poznaniu w 1929 r.). Ostateczne scalenie organizacyjne owych autonomicznych związków regionalnych w ogólnopolski Związek Zawodowy Literatów Polskich nastąpiło w 1935 r. Scentralizowany organizacyjnie Związek jednoczył ludzi pióra z całej Polski. Jego działalność sprowadzała się głównie do obrony moralnych i materialnych interesów członków oraz do pogłębiania solidarności zawodowej. Związek uczestniczył też w powołaniu (już w 1933 r.) Polskiej Akademii Literatury – oficjalnej reprezentacji piśmiennictwa polskiego, przyznającej nagrody literackie (m.in. złoty i srebrny Wawrzyn Akademicki). Podczas okupacji oficjalna działalność Związku Zawodowego Literatów została przerwana.

Tuż przed definitywnym zakończeniem II wojny światowej przystąpiono do odbudowy struktury organizacyjnej i działalności Związku Literatów Polskich. Już 11 sierpnia 1944 r. powołano w Lublinie Komitet Organizacyjny Związku, a 1 września tego roku wybrano tymczasowy Zarząd. Stopniowo, w miarę wyzwania kraju spod okupacji, wznawiały działalność dawne oddziały Związku oraz powstawały nowe. W 1945 r. zorganizowano także autonomiczny Oddział Wiejski Związku (działający do 1949 r.)¹⁵.

W nowej rzeczywistości politycznej i społecznej rozszerzone zostały dotychczasowe cele Związku „[...] w kierunku ideowo-politycznej współodpowiedzialności za kształt współczesnej [literatury polskiej] i demokratyzacji życia literackiego”¹⁶.

W 1949 r. Związek, wraz ze zmianą swego charakteru, zmienił nazwę na Związek Literatów Polskich. W działalności swej, do 1956 r., władze jego położyły nacisk na współpracę ze środowiskami robotniczymi i chłopskimi (szukanie tam inspiracji ideologicznych i tematycznych, poszukiwanie młodych talentów skupianych następnie w Kołach Młodych Pisarzy itp.). Od 1952 r. przy Zarządzie Głównym związku działała Korespondencyjna Poradnia Literatury (przekształcona następnie w korespondencyjny Klub Młodych Pisarzy). Organem Związku był miesięcznik „Twórczość” oraz tygodnik „Nowa Kultura”.

W latach 1956–1957 Związek Literatów Polskich aktywnie uczestniczył w procesie odnowy życia literackiego i kulturalnego w naszym kraju, a nastę-

¹⁵ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa 1985, s. 691.

¹⁶ Tamże.

pnie „[...] kontynuował wcześniejsze akcje zacieśniania kontaktów z ziemiami [...]”¹⁷ północnymi i zachodnimi (tzw. akcja opolsko-mazurska, zjazdy Pisarzy Ziem Zachodnich i Północnych). Utrzymywał wtedy żywą współpracę z masowymi organizacjami społecznymi w kraju, „[...] współdziałał z władzami państwowymi (w opracowywaniu ustaw i rozporządzeń dot[yczących] prawa autorskiego i wynagrodzeń za twórczość literacką. Występował też w sprawach swobód twórczych, działał na rzecz polepszenia materialnych i moralnych warunków rozwoju kultury narodowej”¹⁸. Ważnym kierunkiem działalności Związku Literatów Polskich było także: reprezentowanie pisarzy wobec władz i literatury polskiej za granicą, propaganda literatury krajowej (odczyty, spotkania autorskie, tanie wydawnictwa itd.) w różnych środowiskach, pomoc materialna dla piszących (subsytia, stypendia, utrzymywanie domów pracy twórczej), opieka nad rodzinami zmarłych pisarzy i prawna dla członków. W 1969 r. związek liczył 1069 członków skupionych w 15 oddziałach wojewódzkich. W 1980 r. liczba jego członków wzrosła do 1349 osób, a liczba oddziałów – do 17.

Zaangażowanie się wielu członków Związku w działalność NSZZ „Solidarność” i wyraźne manifestowanie przez nich postawy opozycyjnej wobec ideologii komunistycznej spowodowało, że Związek (działalność jego została zawieszona po 13 grudnia 1981 r.) został w sierpniu 1983 r. rozwiązany (na wniosek Ministra Kultury i Sztuki) przez Prezydenta Miasta Warszawy¹⁹.

Zadania jego przejęło nowe stowarzyszenie twórcze pisarzy, pod tą samą (co rozwiązane) nazwą, powstałe w październiku 1983 r. Na zjeździe w listopadzie tego roku wybrało ono nowe władze. Pierwszym prezesem została Halina Auderska, następnym – Wojciech Żukrowski (od 1986 r.), a kolejnym – Piotr Kuncewicz (od 1990 r.). W 1986 r. ten nowy Związek Literatów Polskich liczył 629 członków skupionych w 17 oddziałach. Nie zrzeszeni w nim, i w dodatku pozostający w opozycji do jego ideologii pozostali literaci (pozbawieni uprawnień do pomocy socjalnej i prawnej, przysługujących członkom Związku), zorganizowali w 1989 r. (w czasie ustalania porozumień Okrągłego Stołu) odrębną organizację zawodową pod nazwą Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Pierwszym jej prezesem został Jan Józef Szczepański, następnym – Andrzej Braun (od 1990 r.). Stowarzyszenie skupiało pisarzy zamieszkałych zarówno w kraju, jak i za granicą.

Podobnie długa i rozległa jest działalność Związku Kompozytorów Polskich²⁰. Przy jego Zarządzie Głównym stworzono kilka sekcji: kompozytorów,

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny. Uzupelnienie do wydania 1*, Warszawa 1987, s. 829.

²⁰ *Muzyka polska. Informator*, pod red. S. Śledzińskiego, Kraków 1967, s. 224.

muzykologów, muzyki rozrywkowej. Działają przy nim takie agendy, jak: Koło Młodych (1949) grupujące studentów kompozycji, teorii muzyki i muzykologii, Polska Sekcja Międzynarodowego Towarzystwa Muzyki Współczesnej, Polska Sekcja Międzynarodowego Towarzystwa Muzykologicznego, Polska Sekcja Międzynarodowej Rady Muzycznej wraz z ośrodkiem dokumentacji. Związek zajmuje się organizowaniem koncertów współczesnych kompozytorów polskich, sprawami bytowymi kompozytorów i muzykologów, organizuje ich kontakty zagraniczne. Dbą o wymianę wydawnictw muzycznych z zagranicą, propaguje tam tę muzykę, zajmuje się dokumentacją polskiej muzyki współczesnej, organizuje sesje i kongresy naukowe z zakresu muzykologii, Związek Kompozytorów Polskich jest współorganizatorem wielkich festiwali muzycznych: „Warszawskiej Jesieni”, Wrocławskiego Festiwalu Współczesnych Kompozytorów Polskich, „Poznańskiej Wiosny Muzycznej”, „Krakowskiej Wiosny Młodych” i innych imprez muzycznych.

Oryginalnym związkiem twórczym stało się zorganizowane w 1979 r. Robotnicze Stowarzyszenie Twórców Kultury. Skupia ono robotników-artystów zatrudnionych w różnych zakładach i instytucjach: poetów, plastyków, literatów i publicystów z różnych miejscowości. W kraju wydzielono 44 oddziały (1989 r.) tego stowarzyszenia. Głównym jego celem było poszukiwanie metod aktywizacji twórczej jego członków i sympatyków. Temu służyły w oddziałach zebrania twórców, ich spotkania autorskie z dziećmi i młodzieżą, konkursy i odpowiedni system wyróżnień.

ZRZESZENIA SKUPIAJĄCE ARTYSTÓW I ORGANIZATORÓW UPOWSZECHNIANIA KULTURY

Trzecią grupę towarzystw kultury stanowią Zrzeszenia skupiające artystów (wykonawców) i pracowników instytucji upowszechniania kultury, jak również placówek produkcji i dystrybucji dóbr kultury. Zaliczono do nich: Związek Zawodowy Artystów i Pracowników Teatralnych; Stowarzyszenie Polskich Artystów Muzyków (SPAM – 1956 r.), skupiające solistów, muzyków zespołowych, krytyków i nauczycieli; Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu, przemianowane następnie na Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Estrady, Radia, Telewizji i Filmu, złożone z artystów muzyków pracujących w tych instytucjach. Do tej grupy stowarzyszeń zaliczyć również trzeba Stowarzyszenie Muzyków Ludowych, skupiające dudziarzy i koźlarzy, Związek Księgarzy Polskich (1908–1950), Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Polskie Towarzystwo Wydawców Książek, Stowarzyszenie Animatorów Kultury oraz Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki. Tworzący te stowarzyszenia członkowie rozpowszechniają (artyści) lub przyczyniają się do rozpowszechniania (księgarze, bibliotekarze, animatorzy) określonych treści kultury i sztuki. Celem ich była obrona interesów zawodowych poszczególnych grup pracowników i działaczy kultury, walka o społeczne uznanie dla tych

zawodów, doskonalenie sposobu kształcenia i doksztalcania w zawodzie, koordynacja wysiłków wokół określonych zadań społecznych w kulturze, wydawanie czasopism zawodowych, troska o sprawy socjalno-bytowe członków.

Najstarszy z tych stowarzyszeń był Związek Zawodowy Artystów i Pracowników Teatralnych²¹. Powstał on w 1900 r. na terenie Warszawy i działał początkowo jako nielegalny Związek Pracowników Teatralnych. W 1918 r. zalegalizował się jako Związek Zawodowy Pracowników Teatralnych i Kino-Filmowych w Polsce. Od 1945 r. był często przemianowywany; działał m.in. jako Związek Zawodowy Pracowników Teatralnych i Artystów Rewiowo-Widowskich, a następnie Związek Zawodowy Artystów i Pracowników Teatralnych.

Niewiele młodszy był Związek Księgarzy Polskich, zorganizowany w Warszawie w 1908 r. jako stowarzyszenie zawodowe księgarzy. W 1918 r. dał on początek, wraz z organizacjami księgarskimi z dwu innych zaborów, ogólnopolskiemu Związkowi Księgarzy Polskich. Związek ten skupiał w niepodległej Polsce osoby posiadające przedsiębiorstwa księgarskie lub wydawnicze, samodzielnych pracowników na stanowiskach kierowniczych oraz osoby pracujące naukowo w dziedzinie teorii i historii książki. Celem związku było doskonalenie księgarstwa polskiego, m.in. poprzez doskonalenie zawodowe księgarzy, reprezentacja i obrona interesów tej grupy zawodowej, normowanie wzajemnych stosunków pomiędzy przedsiębiorstwami księgarskimi oraz między nimi a odbiorcami książek. Organem prasowym Związku Księgarzy Polskich był „Przegląd Księgarski”. Związek, reaktywowany po II wojnie światowej, skupiał pracowników księgarń państwowych, spółdzielczych i prywatnych. Działał jednak tylko do 1950 r.

Nieco młodszy od Związku Księgarzy Polskich był Związek Bibliotekarzy Polskich. Powstał on w 1917 r. na miejsce starszej o dwa lata Komisji Historii Książnic i Wiedzy Bibliotecznej. Związek, po wypracowaniu wewnętrznych form organizacyjnych, zajął się bardzo intensywnie sprawą stworzenia w kraju scentralizowanej sieci bibliotek różnych pionów, budownictwem bibliotecznym, kształceniem i doksztalcaniem bibliotekarzy, ich statusem społecznym, doskonaleniem metod pracy bibliotecznej. Już w 1921 r. związek zgłosił do Sejmowej Komisji Oświaty pierwszy projekt ustawy bibliotecznej. Jego dziełem jest wydawanie prasy fachowej dla bibliotekarzy: od 1927 r. „Przeglądu Bibliotecznego”, od 1934 r. „Bibliotekarza”, a następnie „Informatora Bibliotekarza i Księgarza”, a od 1949 r. – „Poradnika Bibliotekarza”. W pierwszych latach po II wojnie światowej Stowarzyszenie działało jako Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, a w 1954 r. przekształcone zostało ponownie w Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, mające rozległe kierunki działalności i liczne kontakty z instytucjami zagranicznymi. W 1967 r. Stowarzyszenie mia-

²¹ *Historia ZZAP-u*, zebrał i oprac. K. Zieliński, Warszawa 1949.

ło 21 okręgów i 220 oddziałów w kraju. Przy Zarządzie Głównym działały liczne komisje problemowe, referaty i sekcje²². Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich od 1928 r. należy do IFLA – Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotecznych.

Zasłużonym stowarzyszeniem zawodowym jest Polskie Towarzystwo Wydawców Książek. Powstało ono w 1924 r. jako zrzeszenie przedsiębiorstw wydawniczych, zorganizowane dla ochrony interesów zawodowych wydawców, organizowało wystawy książek i kiermasze (np. dekady taniej książki z okresową obniżką cen). Po wojnie (1946 r.) skupiało w trzech sekcjach przedsiębiorstwa wydawnicze państwowe, spółdzielcze i prywatne. Podejmowało popularyzację czytelnictwa, przeciwdziało nadmiernym cenom książek, publikuje (od 1949 r.) własny biuletyn w postaci dwutygodnika „Nowe Książki”, wznowiony po przerwie w działalności przypadającej na lata 1950–1956. W latach następnych stało się stowarzyszeniem skupiającym wydawców i redaktorów książek oraz innych pracowników wydawnictw, współpracujących w opracowaniu książek pod względem edytorskim. Znana jest działalność kształcąca i propagandowa stowarzyszenia. Ono jest również współorganizatorem wielu imprez księgarskich, m.in. Dni Kultury, Oświaty, Książki i Prasy, Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie, Dni Książki i Prasy Technicznej, kiermaszy.

Najmłodszym stowarzyszeniem zawodowym osób zajmujących się upowszechnianiem kultury jest zorganizowane w 1988 r. Stowarzyszenie Animatorów Kultury działające przy Narodowej Radzie Kultury. Skupia ono ludzi, którzy uznani zostali za animatorów życia kulturalnego w swoim środowisku (lokalnym) zakładowym. Zasadniczym jego celem stało się poszukiwanie sposobów animacji w upowszechnianiu kultury. Formą tej animacji stały się systematyczne zebrania członków w sekcjach problemowych, przybierające postać forum: amatorskiego ruchu artystycznego, animatorów kultury, pracowników upowszechniania kultury, forum młodych. Innym sposobem działalności są nalegania na lokalne władze, by w porę likwidowały objawy patologii życia społecznego, stanowiące bariery ruchu animacyjnego.

FEDERACJE TOWARZYSTW I ZESPOŁÓW ARTYSTYCZNYCH

Czwartą grupę stowarzyszeń kultury stanowią federacje. Są to związki towarzystw kultury i zespołów artystycznych różnego – co do treści – typu, zachowujących jednak swoją wewnętrzną samodzielność i organizacyjną odrębność. Wchodzące w ich skład podmioty, zwane często klubami, wiążąc się w federację nie tracą swej odrębności i specyfiki, a jedynie zgadzają się na podporządkowanie pewnym wspólnie wypracowanym w federacji dyrektywom

²² *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1917–1967. Zarys informacji*, oprac. A. Wróblewski, Warszawa 1968, s. 37.

programowym i organizacyjnym. Głównym zadaniem federacji jest koordynacja programowa działalności sfederalizowanych w nich zespołów artystycznych i towarzystw, kształcenie i dokształcanie dla nich kadry instruktorskiej, pomoc repertuarowa i działalność instruktażowo-metodyczna realizowane bądź bezpośrednio, bądź poprzez specjalne wydawnictwa, organizowanie imprez (konkursy, festiwale, zjazdy) dla wchodzących w ich skład zespołów i towarzystw, mających na celu podniesienie jakości organizowanej w nich pracy artystycznej i wychowawczej.

W Polsce ukształtowały się trzy rodzaje towarzystw federacyjnych w kulturze: muzyczne (śpiewacze i instrumentalne), teatralne oraz taneczne. Nierzadko federacje te integrowały łącznie wszystkie wyodrębnione rodzaje tych zespołów i towarzystw. Ruch federacyjny miał niekiedy (zwłaszcza w rozbiorowej przeszłości) zasięg regionalny (dzielnicowy), a innym razem znacznie szerszy – ogólnopolski. Z reguły zastępował (czasy zaborów i lata międzywojenne) brak centralnego organu administracji państwowej w sferze kultury, odpowiedzialnego za koordynowanie twórczością kulturalną, przygotowywanie dla niej kadr, pomoc merytoryczną i instruktażowo-metodyczną instytucjom upowszechniania kultury oraz innym. W czasach Polski Ludowej ruch federacyjny w dziedzinie kultury wspierał i uzupełniał wysiłki władz państwowych w dziedzinie rozwoju kultury oraz w zakresie funkcji koordynacyjnych, programowych, kształcenia kadry i instruktażowo-metodycznych.

Najwcześniej na ziemiach polskich pojawiły się federacje stowarzyszeń i zespołów muzycznych, zwłaszcza śpiewaczych. Początek dał im zorganizowany już w 1892 r. w Poznaniu Związek Kół Śpiewackich²³. Już w chwili założenia należało do niego 12 kół śpiewackich. W 1905 r. ich liczba wzrosła do 55, a ogólnie zrzeszały 1702 śpiewaków. Związek podzielony był wtedy na 18 okręgów, z czego 14 działało na terenie Wielkopolski, jeden na Kujawach (Inowrocław) i 2 w Rzeszy niemieckiej: brandenburski, i westfalsko-nadreński (skupiające działające w Rzeszy polskie koła śpiewacze). Związek organizował okręgowe i ogólne zjazdy kół śpiewaczych, wydawał Śpiewnik Związkowy, służący pomocą repertuarową i metodyczną zespołom śpiewaczym, ułatwiał wymianę doświadczeń pomiędzy dyrygentami itp.

Podobne funkcje na Śląsku pełnił założony w 1910 r. Związek Śląskich Kół Śpiewaczych, a następnie Pomorski Związek Śpiewaczy. Skupiał on chóry działające w tych regionach, już od lat osiemdziesiątych XIX w.

W latach międzywojennych do wymienionych wcześniej dołączyła duża federacja śpiewacza zorganizowana w 1923 r. pod nazwą Zjednoczenie Związków Śpiewaczych i Muzycznych, z Radą Naczelną w Warszawie²⁴, obejmująca

²³ *Historyczny pogląd na rozwój Związku Kół Śpiewaczych od czasu jego założenia do 20 sierpnia 1905 r. i sprawozdanie za czas od 10 kwietnia 1904 do 20 sierpnia 1905*, Poznań 1906.

²⁴ *Przewodnik oświaty dorosłych*, pod red. A. Konewki i K. Kornitowicza, Warszawa 1929, s. 103.

swoją działalnością zespoły śpiewacze i instrumentalne w 10 województwach zachodnich, centralnych i wschodnich (ziemie dawnych zaborów rosyjskiego i pruskiego). Działalność federacji sprowadzała się do pomocy repertuarowej, kształcenia dyrygentów i pomocy instruktażowo-metodycznej wobec podległych zespołów i regionalnych związków zespołów śpiewaczych i instrumentalnych²⁵.

W Polsce Ludowej kontynuatorem federacyjnej działalności Zjednoczenia Związków Śpiewaczych i Muzycznych było zorganizowane w 1944 r. Zjednoczenie Polskich Zespołów Śpiewaczych i Instrumentalnych²⁶, przekształcone następnie (1970 r.) w Polski Związek Chórów i Orkiestr. W strukturze organizacyjnej Zjednoczenia wyodrębniono (1957 r.) 9 oddziałów i 101 okręgów. Zjednoczenie skupiało zespoły śpiewacze i instrumentalne z całego kraju. W 1951 r. podporządkowanych mu było 935 Zespołów (710 chóralnych i 225 instrumentalnych), w 1957 r. – 740 Zespołów (591 chóralnych i 149 instrumentalnych). Zjednoczenie udzielało pomocy programowej i materialnej zespołom, urządzało przeglądy ich dorobku artystycznego, konkursy jakości ich pracy, zjazdy i narady działaczy, kształciło na kursach i doskonaliło dyrygentów zespołów, urządzało ich odprawy, tworzyło kluby dyrygentów, zakładała biblioteki fachowe, publikowało materiały repertuarowe i utwory muzyczne w serii „Biblioteka Orkiestr Dętych”, urządzało wyjazdy konsultacyjne w teren, organizowało koncerty, wydawało czasopisma fachowe z zakresu ruchu śpiewaczego i instrumentalnego. Od 1948 r. organem prasowym Zjednoczenia był miesięcznik „Życie Śpiewacze” (do 1973 r.), a następnie „Życie Muzyczne”, poświęcone zagadnieniom organizacji, upowszechniania i rozwoju kultury śpiewaczej. Początkowo, w latach czterdziestych, przy Zjednoczeniu działała Centralna Poradnia Muzyczna, której organem był „Poradnik Muzyczny”.

Trwałą instytucją typu federacyjnego stał się założony w 1907 r. we Lwowie Związek Teatrów i Chórów Włościańskich. Związek był dziełem miłośników i znawców teatru, literatury i muzyki ludowej. Tuż po założeniu podporządkowało mu się 461 zespołów teatralnych w 71 powiatach Galicji. W celu pomocy repertuarowej tym zespołom, związek wydawał „Bibliotekę Teatrów Włościańskich”, zawierającą stosowne dla potrzeb zespołów sztuki teatralne, rozwinął twórczość w tym zakresie oraz przyszedł z pomocą zespołom poprzez założenie fachowego miesięcznika zatytułowanego „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich”, a zawierającego materiały repertuarowe, artykuły na temat metodyki i organizacji pracy wychowawczej z zespołami teatralnymi i mu-

²⁵ Wobec zespołów śpiewaczych, instrumentalnych i teatralnych z pozostałych 6 województw południowo-wschodnich analogiczną funkcję pełnił Związek Teatrów i Chórów Ludowych, o którym nieco dalej.

²⁶ *Działalność organizacyjna, społeczna i artystyczna Zjednoczenia Polskich Zespołów Śpiewaczych i Instrumentalnych 1944–1954*, oprac. W. Wroński, t. 1 i 2, Warszawa 1955, t. 3, Warszawa 1956.

zycznymi, korespondencję z kierownikami i członkami tych zespołów. Związek założył skład rekwizytów teatralnych dla potrzeb zespołów, zajął się doskonaleniem instruktorów itp. Początkowo działalność związku ograniczała się tylko do Galicji. Z czasem objęła swym zasięgiem zespoły teatralne na Bukowinie i na Śląsku Cieszyńskim. W latach międzywojennych Związek Teatrów i Chórów Włociańskich został przeorganizowany na Związek Teatrów i Chórów Ludowych, który objął swą działalnością zespoły w 6 województwach południowo-wschodnich. Mieścił się nadal we Lwowie, a nazwę jego organu początkowo (1919 r.) zmieniono na „Lirnik Wioskowy”, a następnie na „Teatr Ludowy” (od 1920 r.). Wychodził on z przerwą w latach okupacji do końca 1969 r., kiedy to – kierując się warunkami wymagań współczesności – zmieniono jego profil na „Scenę”. W 1962 r. sędziwy Związek Teatrów i Chórów Ludowych przeorganizowany został na Związek Teatrów Amatorskich, pełniący te same funkcje, co jego poprzednik. Następnie, w 1976 r., Związek Teatrów Amatorskich przeorganizowano na Towarzystwo Kultury Teatralnej, którego zadaniem stało się nie tylko rozwijanie teatru amatorskiego, lecz także popularyzowanie teatru zawodowego i upowszechnianie kultury teatralnej. Nowe towarzystwo, podobnie jak i jego poprzednicy, udzielało pomocy zespołom teatralnym, estradom poetyckim i innym zespołom żywego słowa. W 1983 r. w strukturze Towarzystwa Kultury Teatralnej znalazły się – oprócz Zarządu Głównego z licznymi sekcjami problemowymi – 34 oddziały wojewódzkie i 103 oddziały niższych szczebli. Federacja skupiała 227 kół teatralnych zrzeszających 8026 członków indywidualnych i 819 zbiorowych²⁷.

Do głównych kierunków działalności Towarzystwa Kultury Teatralnej w latach osiemdziesiątych należało: organizowanie Ogólnopolskiego Festiwalu Teatrów Amatorskich co 5 lat (np. w 1983, 1988), Ogólnopolskiego Konkursu Recytatorskiego, Sejmiku Wiejskich Zespołów Teatralnych, klubów Miłośników Teatru Telewizji i innych form zajęć służących edukacji kulturalnej. Dopracowano się też w towarzystwie różnych form doskonalenia kadry instruktorskiej dla teatrów amatorskich i teatrów żywego słowa.

Kolejnym stowarzyszeniem federacyjnym, tym razem w dziedzinie ruchu muzycznego, był zorganizowany już w pierwszych latach po II wojnie światowej Ludowy Instytut Muzyczny z siedzibą w Łodzi²⁸. Działał on do 1949 r. Reaktywowany w 1958 r., poprzez Radę Społeczną skupia on liczne towarzystwa muzyczne z całego kraju, zajmujące się organizowaniem ognisk artystycznych, i koordynuje ich działalność. Agendą Ludowego Instytutu Muzycznego stała się Wszecznica Muzyczna, działająca jako ośrodek kształcący i dokształcający m.in. pracowników społecznych ognisk muzycznych i amatorskiego ru-

²⁷ *Towarzystwo Kultury Teatralnej 1980–1983. Sprawozdanie na VIII Krajowy Zjazd Delegatów*, Warszawa 1983.

²⁸ *Muzyka polska. Informator*, pod red. S. Śledzińskiego, Kraków 1967, s. 228.

chu muzycznego w postaci pięcioletniego studium dla nauczycieli ognisk muzycznych i pięcioletniego dla nauczycieli akordeonu, wakacyjnych seminariów dla nauczycieli społecznych ognisk muzycznych. Przy Ludowym Instytucie Muzycznym działa też Centralna Poradnia Pedagogiczna, zajmująca się upowszechnianiem doświadczeń dydaktyczno-wychowawczych wśród nauczycieli pracujących w społecznych ogniskach muzycznych oraz organizacją pomocy metodycznej i merytorycznej stowarzyszeniom muzycznym i społecznym ogniskom muzycznym. Ważną formą pomocy merytorycznej i metodycznej dla skupionych w Ludowym Instytucie Muzycznym stowarzyszeń muzycznych i społecznych ognisk muzycznych stał się miesięcznik „Poradnik Muzyczny” (z dodatkiem repertuarowym), wydawany od 1947 do 1989 r. (od 1990 r. „Przegląd Muzyczny”), a poświęcony zagadnieniom organizacji upowszechniania kultury muzycznej.

Imponujący jest dorobek kolejnego stowarzyszenia federacyjnego w sferze kultury muzycznej: Polskiej Federacji Jazzowej (Polskiego Stowarzyszenia Jazzowego), istniejącej od 1956 r. Skupia ona kluby (zespoły) jazzowe z całej Polski, zajmując się koordynacją ich działalności. Realizuje to poprzez urządzenie imprez jazzowych zawodowców i amatorów. Zajmuje się też wymianą zespołów polskich i muzyków z zagranicą. Polska Federacja Jazzowa jest współorganizatorem dorocznego Międzynarodowego Festiwalu „Jazz Jamboree” w Warszawie. Organem prasowym Federacji jest wydawany od 1956 r. „Jazz”, a następnie „Jazz Forum” w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej.

Analogiczne do omówionych zadania, lecz w innych zakresach, pełniły inne stowarzyszenia federacyjne w kulturze, szczególnie dynamicznie rozwijające działalność w latach siedemdziesiątych. Były nimi Federacja Animatorских Klubów Filmowych w Polsce, skupiająca i koordynująca działalność amatorskich klubów filmowych, Polska Federacja Dyskusyjnych Klubów Filmowych, federacja Amatorskich Stowarzyszeń Fotograficznych – wszystkie z siedzibą w Warszawie, oraz Federacja Stowarzyszeń i Klubów Tanecznych (od 1984 r. Polskie Towarzystwo Taneczne), założona w 1956 r., a zlokalizowana w Krakowie.

SPECYFIKA RUCHU STOWARZYSZENIOWEGO

Tradycje wymienionych w niniejszym opacowaniu stowarzyszeń kultury w zaproponowanym podziale na: miłośnicze, związki twórcze, skupiające artystów i organizatorów upowszechniania kultury oraz federacje towarzystw i zespołów artystycznych sięgają XIX w., chociaż działalność swoją na dobre (z nielicznymi wyjątkami) rozwinęły dopiero w latach międzywojennych i w czasach Polski Ludowej. Lata II wojny światowej, a zwłaszcza czas okupacji spowodował przerwę w ich działalności lub przejście do działalności

konspiracyjnej. Dzieje tych stowarzyszeń są zatem odzwierciedleniem przeszłości naszego kraju i warunków rozwoju kultury. Były to przeważnie stowarzyszenia statutowe. Kierunki i formy działalności określone zostały przez obowiązujące je statuty, zresztą często zmieniające się. Skupiały one sporą liczbę członków i działaczy, entuzjastów bezinteresownej działalności na rzecz rozwoju kultury i sztuki oraz ich upowszechniania.

Wiele z towarzystw powstawało w toku rozrastania się i integrowania drobnych działań i inicjatyw kulturalnych. Tak np. wspomniane Towarzystwo Bibliotek Powszechnych w Warszawie (od 1930 r. Towarzystwo Bibliotek Publicznych) powstało w 1922 r. z połączenia w jeden organizm Towarzystwa Czytelni Miasta Warszawy, Wydziału Czytelni Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności i jednej z filii Towarzystwa Biblioteki Publicznej. Powstały zaś po II wojnie światowej Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki wchłonął wcześniejsze organizacje tego typu, m.in. powstały w 1919 r. Związek Zawodowy Muzyków Rzeczypospolitej Polskiej.

Stowarzyszenia często zmieniały swoje nazwy, struktury organizacyjne zarówno pionowe, jak i przestrzenne. Rozwijały się pod względem liczbowym i jakościowym, tworząc coraz to inne kierunki działalności oraz liczne, coraz to oryginalniejsze agendy pracy twórczej i działalności upowszechnieniowej. Mimo dość zwartej i złożonej struktury organizacyjnej, nadal ulegają one przeobrażeniom organizacyjnym i strukturalnym, co wynika z chęci dostosowania się do wymagań zmiennej cywilizacji.

Omawiane stowarzyszenia stanowiły ważne ogniwo w systemie środków służących rozwojowi kultury. W czasach zaborów i w latach międzywojennych zastępowały one brak państwowych instytucji twórczości i upowszechniania kultury. W czasach Polski Ludowej sieć takich instytucji w znacznym stopniu uzupełniały. Ich dziełem było założenie wielu instytucji, zespołów artystycznych, które szybko zaczęły wieść samodzielny żywot. Przykładem jest Towarzystwo Muzyczne w Krakowie, które już w 1888 r. założyło Konserwatorium, które – działając przez następnych 50 lat – przygotowało w tym mieście grunt dla założenia Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej. Założone tuż po II wojnie światowej Towarzystwo Filharmonii Robotniczej w Poznaniu zorganizowało orkiestrę, która w 1949 r. została upaństwowiona i odtąd działa samodzielnie. Podobnie Bydgoskie Towarzystwo Muzyczne zorganizowało tuż po II wojnie światowej Pomorską Orkiestrę Symfoniczną, która w 1952 r. została upaństwowiona jako samoistna instytucja.

Często dochodzi do współpracy wspomnianych stowarzyszeń z analogicznymi stowarzyszeniami i instytucjami zagranicznymi. Wiele z nich szczyści się członkostwem międzynarodowych stowarzyszeń kultury, np. Polski Związek Chórów i Orkiestr, który od 1988 r. należy do Międzynarodowego Związku Muzycznego CISM (Confederation Internationale des Societes Musicales), czy też Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, będące od 1929 r. członkiem Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarzy IFLA (International Fe-

deration of Library Asociacion). Dzięki takiej przynależności omówione stowarzyszenia integrują kulturę polską z kulturą ogólnoludzką, są kanałem integracji kulturalnej świata.